

Розділ 4

ЦИВІЛЬНЕ, ПІДПРИЄМНИЦЬКЕ ТА ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО

УДК 347.91/.95

С. О. КОРОЄД

ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА ЦИВІЛЬНЕ СУДОЧИНСТВО: КОНЦЕПЦІЯ УНІФІКОВАНОГО РОЗУМІННЯ ПОНЯТЬ

Аналізуються положення Цивільного процесуального кодексу, в яких містяться поняття «цивільне судочинство» і «цивільний процес». Здійснюється огляд думок науковців стосовно розуміння змісту цих понять та їх співвідношення між собою. Встановлено, що поняття «цивільний процес» визначається подвійно: як порядок вчинення процесуальних дій та як процесуальна діяльність. Наводиться концепція розуміння вказаних понять та правильність їх використання в тексті закону. Обґрунтовується думка, що поняття «цивільне судочинство» і «цивільний процес» позначають процесуальну діяльність і є синонімами. Визначається зв'язок цих понять із цивільним процесуальним правом.

Ключові слова: цивільний процес, цивільне судочинство, діяльність, порядок, правила, суд, учасники процесу, концепція, поняття, уніфіковане розуміння.

Короед С. А. Гражданский процесс и гражданское судопроизводство: концепция унифицированного понимания понятий

Анализируются положения Гражданского процессуального кодекса, в которых содержатся понятия «гражданское судопроизводство» и «гражданский процесс». Осуществляется обзор мнений ученых относительно понимания содержания этих понятий и их отношение между собой. Установлено, что понятие «гражданский процесс» определяется двояко: как порядок совершения процессуальных действий и как процессуальная деятельность. Приводится концепция понимания указанных понятий и правильность их использования в тексте закона. Обосновывается мнение, что понятие «гражданское судопроизводство» и «гражданский процесс» обозначают процессуальную деятельность и являются синонимами. Определяется связь этих понятий с гражданским процессуальным правом.

Ключевые слова: *гражданский процесс, гражданское судопроизводство, деятельность, порядок, правила, суд, участники процесса, концепция, понятие, унифицированное понимание.*

Koroed Sergij. Civil procedure and civil proceedings: concept of a unified understanding of the concepts

It is analyzed provisions of the Civil Procedural Code, which contains the concept of «civil proceedings» and «civil procedure». It is carried out the review of opinions of scientists on the understanding of the content of these concepts and their relation to each other. It has been established that the concept of «civil procedure» is defined in two ways: as an order of the procedural actions, and as a procedural activity. We present the concept of the understanding of these concepts and their correct usage in the text of the law. It substantiates the view that the concept of «civil proceedings» and «civil procedure» refers to the procedural activities and are synonymous. It determines the relationship of these concepts with the civil procedural law.

Key words: *civil procedure, civil proceedings, activities, procedures, rules, court, participants in the procedure, concept, notion, unified understanding.*

Неоднозначний погляд науковців в юридичній літературі на зміст понять «цивільний процес» та «цивільне судочинство» і їх співвідношення між собою (як тотожних і одночасно різних за змістом понять), а також використання в межах одного законодавчого акта (ЦПК України) цих понять одночасно в різних контекстах не сприяє їх уніфікованому розумінню, створює неузгодженість між теоретичними засадами цивільного процесу та положеннями ЦПК України і, як наслідок, неоднозначне використання цих понять як науковцями, так й практиками.

Так, зокрема, ЦПК України в одних випадках вживає поняття «цивільне судочинство» (ст. 1 – завданнями цивільного судочинства є...; ст. 2 – цивільне судочинство здійснюється відповідно до...; ст. 6 – розгляд справи у закритому судовому засіданні проводиться з додержанням усіх правил цивільного судочинства; ст. 7 – мова цивільного судочинства визначається...; ст. 10 – цивільне судочинство здійснюється на засадах змагальності сторін; ст. 11 – диспозитивність цивільного судочинства; ст. 15 – суди розглядають у порядку цивільного судочинства справи щодо..., законом може бути передбачено розгляд інших справ за правилами цивільного судочинства; ст. 90 – ...які порушують встановлені в суді правила або протиправно перешкоджають здійсненню цивільного судочинства; ст. 107 – ...підлягають вирішенню в порядку цивільного судочинства...; ст. 205 – справа не підлягає розгляду в порядку цивільного судочинства; ст. 213 – ...виконавши всі вимоги цивільного судочинства..., та ін.) та «цивільний процес» і «процес» (ст. 2 – ...права, належні учасникам цивільного процесу...; ст. 5 – ... усіх учасників цивільного процесу...; ст. 6 – учасники цивільного процесу та інші особи...; ст. 20 – ...він брав участь у процесі як свідок...; гл. 4 – учасники цивільного процесу; ст. 30 – сторонами в цивільному процесі є позивач і відповідач; ст. 31 – ...укласти мирову угоду на будь-якій стадії цивільного процесу...; ст. 32 – ...щодо другої сторони діє в цивільному процесі самостійно...; ст. 37 – ...на будь-якій стадії цивільного процесу, ...усі дії, вчинені в цивільному процесі до вступу правонаступника...; ст. 41 – ...які діють у цьому процесі як

секретар судового засідання...; ст. 45 – участь у цивільному процесі органів та осіб...; гл. 5 – фіксування цивільного процесу; ст. 197 – ...технічний запис цивільного процесу; ст. 223 – ...а також оспорювати в іншому процесі встановлені судом факти і правовідносини; ст. 372 – ...в процесі виконання рішення...; ст. 415 – ...якщо в процесі розгляду справи суду необхідно вручити документи...). Тобто, поняття «цивільне судочинство» вживається в окремих статтях Кодексу в аспекті порядку, правил, вимог, діяльності. Поняття «цивільний процес» має в Кодексі менш обмежене використання і вживається передусім для позначення процесу як діяльності, в якій беруть участь певні суб'єкти і яка має певні стадії.

Отже, науковий і практичний інтерес представляє з'ясування змісту і співвідношення понять «цивільне судочинство» і «цивільний процес», для чого необхідним є здійснення аналізу і узагальнення думок вчених-процесуалістів з цього приводу з наступним обґрунтуванням власної концепції розуміння цих понять.

Аналіз юридичної літератури засвідчив, що у вчених-процесуалістів відсутнє єдине розуміння понять «цивільне судочинство» і «цивільний процес» та їх співвідношення між собою. Причому така тенденція прослідковується з часів дореволюційних процесуалістів.

Так, дореволюційний процесуаліст Ю.С. Гамбаров визначав цивільний процес як форму судового здійснення норм матеріального цивільного права з метою захисту таких же інтересів, які передбачаються матеріальним правом, але недостатньо їм забезпечуються. Кінцева мета процесу, на його думку, полягає в тому, щоб право не тільки існувало, але і діяло, так як шляхом процесу держава сама призводить право до здійснення. Отже, цивільний процес, за твердженням вченого, є порядок примусового здійснення цивільного права і зводиться до сукупності норм, що визначають образ дії як існуючих органів захисту права, так і осіб, які користуються цим захистом, або осіб, які так чи інакше залучаються до нього¹. Є.В. Васьковський теж вважав, що цивільний процес складають форми і правила, які встановлюються для цивільних судів, які здійснюють перевірку правомірності позовних вимог².

Вчені-процесуалісти на чолі з академіком В.В. Комаровим зазначають, що цивільний процес, будучи формою здійснення правосуддя в цивільних справах, є порядком розгляду і вирішення цивільних справ. Науковцями робиться висновок, що ці поняття у спеціально-юридичному значенні – самостійні явища і співвідносяться як зміст і форма. При цьому поняття «цивільний процес» і «цивільне судочинство» вживаються як синоніми, останнє складається із системи проваджень – автономних процесуальних порядків розгляду справ³.

С.В. Васильєв поняття «цивільне судочинство» і «цивільний процес» застосовує теж як синоніми та розглядає як врегульований нормами ЦПК порядок розгляду і вирішення юридичних справ судами загальної юрисдикції, а «цивільне судочинство» при цьому характеризує як цивільно-процесуальне правовідношення, що виникло у зв'язку і з приводу розгляду і вирішення юридичних справ судами загальної юрисдикції⁴.

Професор М.Й. Штефан вважав, що цивільне судочинство – це врегульований нормами цивільного процесуального права порядок провадження в цивільних справах, який визначається системою взаємопов'язаних цивільних процесуальних прав та обов'язків і цивільних процесуальних дій, якими вони реалізуються їх суб'єктами – судом і учасниками процесу. Цивільне судочинство – процесуальний порядок (форма) здійснення правосуддя в цивільних справах, захисту порушених або оспорюваних прав і охоронюваних законом інтересів⁵. Так само розглядають цивільне судочинство й вчені-процесуалісти на чолі з С.С. Бичковою⁶. Г.Л. Осокіна також визначає цивільне судочинство як врегульований нормами ЦПК порядок розгляду справ судами⁷. Через порядок провадження у цивільних справах, який визначається нормами цивільного процесуального права, визначають цивільне судочинство (цивільний процес) й інші російські вчені-процесуалісти⁸.

Інша група провідних вчених-процесуалістів визначають цивільний процес і цивільне судочинство через діяльність, тобто як динамічну категорію. Так, наприклад, на думку В.І. Тертишнікова, цивільний процес – це врегульована цивільним процесуальним пра-

вом діяльність суду, осіб, що беруть участь у справі, а також осіб, що сприяють здійсненню правосуддя, у процесі здійснення правосуддя в цивільних справах⁹.

Вчені-процесуалісти на чолі із професором С.Я. Фурсою розглядають цивільне судочинство як врегульовану нормами цивільного процесуального права діяльність суду, що здійснюється у встановленому законом порядку та визначається системою взаємопов'язаних цивільних процесуальних прав, обов'язків і цивільних процесуальних дій суду, органу державного виконання (у передбачених ЦПК випадках) та учасників процесу з їх реалізації. Поняття «цивільного судочинства» і «процесу» вживаються як синоніми¹⁰.

Інша група вчених-процесуалістів поняття «цивільне судочинство» та «цивільний процес» також вживають як синоніми та розглядають їх як врегульовану нормами цивільного процесуального права діяльність суду та інших учасників процесу, спрямовану на розгляд і вирішення цивільних справ у порядку позовного, наказного та окремого провадження, а також цивільні процесуальні відносини, які виникають у зв'язку з такою діяльністю¹¹. Група російських вчених-процесуалістів також розглядають «цивільний процес» і «цивільне судочинство» як діяльність судів щодо розгляду і вирішення цивільних справ. Взаємозв'язок цивільних процесуальних правовідносин і процесуальних дій (у вигляді юридичних фактів і форми реалізації суб'єктивних прав і обов'язків суб'єктів правовідносин), на думку цих науковців, призводить до наступного визначення: цивільний процес – це врегульована цивільним процесуальним правом сукупність процесуальних дій і цивільно-процесуальних правовідносин, що складаються між судом та іншими суб'єктами при розгляді та вирішенні цивільної справи судом загальної юрисдикції¹². Інша група російських процесуалістів також зазначають, що цивільний процес являє собою врегульовану законом діяльність судів загальної юрисдикції щодо розгляду і вирішення спорів, що виникають з цивільних, сімейних, трудових, житлових, земельних, екологічних (тобто цивільних) та інших правовідносин, справ наказного і окремого провадження, справ, що ви-

никають з публічних правовідносин, а також здійснення судами захисту інших прав і охоронюваних законом інтересів¹³.

Відомий російський процесуаліст Д.М. Чечот вважає, що термін «судочинство» тотожне поняттю «цивільний процес». На його думку, про процес варто передусім говорити як про порядок судового розгляду і вирішення цивільних справ, який встановлений нормами цивільного процесуального права. В той же час цивільний процес – це частина правосуддя, яке зазвичай визначається як діяльність судових органів і полягає в розгляді і вирішенні ними конкретних правових питань та застосуванні на основі права державного примусу до окремих осіб. З цієї точки зору цивільний процес – це сукупність процесуальних дій і процесуальних правовідносин, що виникають в ході цих дій, пов'язаних з здійсненням правосуддя в цивільних справах¹⁴.

Ю.А. Попова, розмежовуючи такі терміни, як «юридичний процес», «юридична процедура», «юридичний регламент», «юридичний порядок», обґрунтовує, що термін «цивільний процес» слід розглядати лише в співвідношенні з поняттям цивільної процесуальної форми, що характеризує діяльність судової та тільки судової форми захисту права і охоронюваного законом інтересу в порядку цивільного судочинства. Іншими словами, здійснення правосуддя можливе лише в порядку цивільного судочинства, регламентованого галузевим цивільним процесуальним законодавством¹⁵.

Аналіз вищенаведених позицій науковців дає підстави для висновку, що «цивільний процес» визначається двоюко: по-перше, як порядок вчинення процесуальних дій, тобто як встановлені законом правила поведінки суду та інших учасників процесу; а по-друге, як процесуальна діяльність (сукупність процесуальних дій суду та інших учасників процесу) щодо розгляду і вирішення цивільних справ.

Спробуємо розібратися з питанням, а чи може поняття «цивільний процес» стосуватися порядку вчинення процесуальних дій. Тобто, чи можна стверджувати, що «цивільний процес» є правилами поведінки суду та інших учасників процесу, тобто статичним яви-

щем? Якщо виходити з етимологічного значення слова «процес», воно в перекладі з латині означає течію, хід, просування. Крім того, в юридичній літературі з цивільного процесу зазначається: «для того, щоб почати процес заінтересована особа має пред'явити позов, подати скаргу або заяву»¹⁶. Також вказується, що цивільний процес виникає у зв'язку з цивільно-правовим спором або іншою правовою ситуацією, коли охоронюваний законом інтерес особи потребує застосування форми судового захисту. Ця форма захисту здійснюється шляхом визнання прав, відновлення становища, яке існувало до порушення права, припинення дій, що порушують право, та іншими способами, передбаченими законом¹⁷. При цьому зауважується, що цивільний процес складається з ряду неоднорідних дій¹⁸. З цього випливає, що процес «починається», «виникає», «здійснюється», «складається з ряду дій». Все це вказує на те, що процес є динамічним явищем, тобто діяльністю (сукупністю різнопланових дій).

В свою чергу, порядком, або сукупністю правил розгляду і вирішення цивільних справ, є саме цивільне процесуальне право, його норми¹⁹. Тому «цивільний процес» не може бути порядком (або правилами поведінки), тому що це призведе до його ототожнення із цивільним процесуальним правом, що наукою цивільного процесуального права не підтримується. Оскільки поняття «цивільний процес» і «цивільне судочинство» вчені вживають як синоніми, незалежно від того, який зміст вони вкладають в це поняття, тому можна зробити висновок, що цивільне судочинство теж являє собою врегульовану нормами цивільного процесуального права діяльність суду та інших учасників процесу, пов'язану з розглядом та вирішенням по суті цивільних справ.

Законодавчим (офіційним) визнанням тотожності термінів «процес» і «судочинство» можна вважати назву Кодексу адміністративного судочинства України, яка на відміну від назви Цивільного процесуального кодексу України містить слово «судочинство», а не «процес», хоча позначається одне й те саме правове явище – процесуальна діяльність.

Разом з тим, виходячи із широкого трактування цивільного процесу, до нього провідні вчені-процесуалісти включають не лише розгляд і вирішення цивільних справ судами, але й позасудові цивільні провадження (нотаріат, третейське судочинство, міжнародний комерційний арбітраж). Поняттям «цивільний процес» охоплюється й господарське судочинство²⁰.

За таких обставин, поняття «цивільний процес» є ширшим за поняття «цивільне судочинство», а відтак, ці терміни можуть бути синонімами лише за змістом, але не за обсягом.

Поряд із поняттями «цивільний процес» і «цивільне судочинство» застосовується поняття «правосуддя в цивільних справах», яке являє собою діяльність суду щодо розгляду і вирішення цивільних справ. Тобто, є динамічним поняттям, так само, як й «цивільне судочинство», та охоплює процесуальну діяльність щодо розгляду і вирішення цивільних справ судами.

Отже, зазначені три поняття вживаються в ЦПК України як синоніми і позначають саме процесуальну діяльність суду та інших учасників процесу щодо розгляду і вирішення цивільних справ.

1. *Гражданский процесс* : Курс лекций, читанных проф. Ю. С. Гамбаровым. 1894/95 ак. г. // Хрестоматия по гражданскому процессу / под общ. ред. М. К. Треушникова. – М., 1996. – С. 10; *Гражданский процесс* : хрестоматия : учеб. пособ. – 2-е изд., перераб. и доп. / аод ред. проф. М. К. Треушникова. – М. : Городец, 2005. – С. 93. **2.** *Васьковский Е. В.* Учебник гражданского процесса / Васьковский Е.В. / под ред. и с пред. В. А. Томсинова. – М. : Издательство «Зерцало», 2003. – С. 3. **3.** *Курс цивільного процесу* : підручник / В. В. Комаров, В. А. Бігун, В. В. Баранкова та ін. ; за ред. В. В. Комарова. – Х. : Право, 2011. – С. 22, 33-34, 36. **4.** *Васильев С. В.* Энциклопедия гражданского процесса / Васильев С.В. – Х. : Харьков юридический, 2009. – С. 3, 71. **5.** *Штефан М. Й.* Цивільний процес : підручник для студ. юрид. спеціальностей вищих закладів освіти / Штефан М.Й. – Вид. 2-ге, перероб. та доп. – К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2001. – С. 19, 22.

- 6.** *Цивільне процесуальне право України Підручник* / Бичкова С. С., Бірюков І. А., Бобрик В. І. та ін. ; за заг. ред. С. С. Бичкової. – К. : Атіка, 2009. – С. 54. **7.** *Осокина Г. Л. Гражданский процесс. Общая часть* / Осокина Г.Л. – 2-е изд., перераб. – М. : Норма, 2008. – С. 87. **8.** *Гражданский процесс : учебник. 2-е изд., перераб. и доп.* / под ред. М. К. Треушникова. – М. : ОАО «Издательский Дом “Городец”», 2007. – 784 с. **9.** *Тертишніков В. І. Цивільний процес України (курс лекцій) : навч.-практ. посіб.* / Тертишніков В.І. – Х. : Видавництво «ФІНН», 2011. – С. 12. **10.** *Цивільний процес України: академічний курс : підручник для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. ; за ред. С. Я. Фурси.* – К. : Видавець Фурса С. Я. : КНТ, 2009. – С. 56. **11.** *Цивільний процес України : Підручник.* – Х. : Одісей, 2012. – С. 8. **12.** *Гражданский процесс : Учеб. для студентов вузов, обучающихся по спец. «Юриспруденция»* / [Абушенко Д. Б., Воложанин В. П., Загайданова С. К. и др.] ; отв. ред. В. В. Ярков. – 5-е изд., перераб. и доп. – М. : Волтерс Клувер, 2004. – С. 9, 12. **13.** *Гражданский процесс России : учебник* / под ред. М. А. Вкут. – М. : Юристъ, 2004. – С. 15. **14.** *Гражданский процесс. Учебник* / под ред. В. А. Мусина, Н. А. Чечиной, Д. М. Чечота. – М. : Проспект, 1997. – С. 4. **15.** *Попова Ю. А. Теория процессуальных (судопроизводственных) форм реализации судебной властью функций правосудия (ретроспективный анализ)* [Электронный ресурс] / Ю. А. Попова // Веб-сайт "Проект Justicemaker". – Режим доступа : <http://www.justicemaker.ru/view-article.php?id=3&art=3560>. **16.** *Гражданский процесс : учебник* / под ред. В. А. Мусина, Н. А. Чечиной, Д. М. Чечота. – М. : «Проспект», 1997. – С. 5. **17.** *Юридическая процессуальная форма: теория и практика* / под общ. ред. П. Е. Недбайло и В. М. Горшенева. – М. : Юрид. лит., 1976. – С. 182. **18.** *Справочник по доказыванию в гражданском судопроизводстве* / под ред. И. В. Решетниковой. – 4-е изд., перераб. – М. : Норма, 2007. – С. 456-457. **19.** *Цивільний процес України : підручник.* – Х. : Одісей, 2012. – С. 10. **20.** *Курс цивільного процесу : підручник* / В. В. Комаров, В. А. Бігун, В. В. Баранкова та ін. ; за ред. В. В. Комарова. – Х. : Право, 2011. – 1352 с.

Koroed Sergiy. Civil procedure and civil proceedings: concept of a unified understanding of the concepts

Mixed views of scientists in legal literature on the meaning of «civil procedure» and «civil proceedings» and their relation to each other (both identical and also different content of these concepts), and also use within one legislative act (CPC of Ukraine) these concepts simultaneously in different contexts does not facilitate to their unified understanding, creating a discrepancies between theoretical principles of civil process and provisions of Civil Procedural Code and, consequently, controversial application of these concepts as well as scientists and practitioners.

Therefore, scientific and practical interest is clarification of contents and correlation of concepts of «civil proceedings» and «civil procedure», for which it is necessary analysis and generalization of the views of scientists on this subject with the following justification for its own understanding of these concepts, which aims our article.

Analysis of legal literature revealed that scientists have no common understanding of the concepts of «civil proceedings» and «civil procedure» and their relation to each other. It is concluded that «civil procedure» is defined in two ways: first, as the order of proceedings, i.e. as established, by law, court rules of conduct, and rules of conduct of other participants; and secondly, as a procedural activity (a set of procedural activity for court and other participants) on the consideration and resolution of civil cases.

We give the answer to the question whether the concept of «civil procedure» is concerning the carrying out of procedural actions. That is, can it be argued that «civil procedure» is the court rules of conduct and rules of conduct of other participants, i.e. static phenomenon? It is established that the process «starts», «occurs», «implemented», «consists of a series of actions». All this indicates that the process is a dynamic phenomenon i.e. activity (complex of diverse actions).

In turn, order or set of rules of consideration and resolution of civil cases, is exactly the civil procedural law, its rules. Therefore, «civil procedure» can not be the order (or rules of conduct), because it will lead to his identification with civil procedural law, which by science of civil pro-

cedural law is not supported. Since the concept of «civil procedure» and «civil proceedings» scientists use synonyms, regardless of what content they are meaning under this concept, we can conclude that the civil proceedings also are regulated by civil procedural law court activities and activities of other participants relating to the consideration and decision on the merits of civil cases.

However, based on a broad interpretation of civil procedure, leading scientists include in it not only the consideration and resolution of civil cases by courts, but also non-judicial civil proceedings (notaries, arbitration, international commercial arbitration). By term «civil procedure» it is covered also commercial proceedings. In such circumstances, the term «civil procedure» is broader than the concept of «civil proceedings» and therefore, these terms can be synonymous only in content but not in scope.

Along with the concepts of «civil procedure» and «civil proceedings» it is applied the term «justice in civil cases», which is court activity for consideration and resolution of civil cases. That is a dynamic concept, as well as «civil proceedings» and includes judicial procedural activity on consideration and resolution of civil cases by the courts.

So, these three concepts are used in Civil Procedural Code of Ukraine as synonyms and denote the same procedural work of the court and of other participants for consideration and resolution of civil cases.

Key words: civil procedure, civil proceedings, activities, procedures, rules, court, participants in the procedure, concept, notion, unified understanding.